

Lectio praecursoria¹

Eeva Timonen-Kallio

Lastensuojelun laitospedagogian ammatillinen käytäntö sosiaalipedagogisena osaamisena

Laitosmuotoisen sijaishuollon eli lastenkodeissa tehtävän työn laadusta ja sen roolista lastensuojelun palveluissa on Suomessa keskusteltu kriittisesti viime aikoina. Ongelmakohtia on haettu lähinnä rakenteista ja vähäisistä resursseista, eikä henkilöstön osaamista laadukkaan sijaishuollon osatekijänä ole nostettu esille. Muutama kuukausi sitten apulaisoikeusasiamiehen yllätystarkastuksessa erääseen erityislastensuojelulaitokseen havaittiin mielivaltaista eristämistä, riisuttamista, tavaroiden takavarikointia ja voimakkaan alistavaa kohtelua, jolloin jopa lasten turvallisuus oli vaarantunut. Lisäksi tarkastuslausunnoissa todettiin, että kasvatuskäytännöt olivat epäasiallisia, ettei laitoksissa ollut riittävästi alan ammatillista henkilökuntaa eikä henkilökunnan koulutustaso ollut riittävä. Tämä on räikeä esimerkki huonosta lastensuojelusta eikä tietenkään missään nimessä koko totuus sijaishuollon tilanteesta. Esimerkki osoittaa kui-

---

1 Timonen-Kallio, Eeva 2019. Professional Residential Child Care Practice – Empirical investigations and theoretical conceptualization as social pedagogy informed expertise. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies. (Väitös 15.11.2019, Itä-Suomen yliopisto, Kuopio.)

tenkin sen, kuinka merkittävä asema sijaishuollon laitosten työntekijöillä on lasten oikeuksien ja sijaishuollon laadun turvaajina. Laitosmuotoisen sijaishuollon vaikuttavuuden näkökulmasta on tärkeää kysyä, miten lapsia ja nuoria hoidetaan ja kasvatetaan sijaishuollon yksiköissä ja millaista ammatillista osaamista työ edellyttää. Esimerkki myös osoittaa sen, miten hataraa on nettisivuilla mainostettu tieto, jonka mukaan työn perustana ovat ”tieteellisesti tutkitut hoitomenetelmät”.

Laitoshoidon tuloksellisuutta mittaavia tutkimuksia on saatavilla hyvin niukasti kansainvälisestikin. Siis sellaista tutkimusta, joka antaisi mahdollisuuden tehdä päätelmiä laitoshuollon hoito- ja kasvatuskäytäntöjen vaikutuksista lasten hyvinvointiin. Väitöskirjani tarttuu hyvin ajankohtaiseen aiheeseen, sillä siinä tutkitaan nimenomaan laitoshuollon sijaishuollon käytäntöjä ja prosessia sekä laitostkasvatuksen ammatillista osaamista. Tavoitteena on konstruoida niitä osaamisalueita, asiantuntemusta ja tietotaitoa, jotka sijaishuollon laitoksissa työskentelevien tulisi ammatillisina hallita. Tutkimukseni käytännöllinen tavoite on tehdä lastenkotityötä näkyväksi ja vahvistaa lastenkotityön ammatillisuutta sekä paikantaa lastensuojelun sijaishuollon oma potentiaali keskeisenä interventiona lastensuojelun palvelujärjestämässä. Väitöstutkimukseni teoreettisena päämääränä on mallintaa laitoshuollon sijaishuollon ”sosiaalipedagogiikkalähtöistä” (social pedagogy -informed) ammatillista osaamista.

Väitöskirjani sai alkunsa itse asiassa jo yli kolmekymmentä vuotta sitten, jolloin sosiaalityön opiskelijana toimin lastensuojelun jälkihuollossa olevan nuorukaisen tukihenkilönä. Hänen ”institutionaalinen polkunsa” lastensuojelun piirissä oli alkanut 6-vuotiaana, jonka jälkeen hän oli ollut sijoitettuna kuudessa eri laitoksessa, jotta ”hänen erityistarpeensa tulisivat kohdatuiksi”. Jokainen sijoitus uuteen laitokseen oli kuitenkin ollut traumaattinen kokemus, sillä joka kerta aina uudelleen ympäristö, koulu, aikuis- ja kaverisuhteet vaihtuivat. Viimeinen sijoituspaikka oli koulukoti. Koulukodista vapautuessaan (näin hän itse sanoi) hänelle järjestyi jälkihuollon palveluna yömajointus Pelastusarmeijan asuntolassa. Sitten tuli joulu ja asuntola oli suljettu kokonaan joulun pyhiksi. Hänellä ei ollut mitään paikkaa, mihin mennä. Äidillä oli uusi perhe uuden kumppanin kanssa, jonka kanssa pojalla oli jäätävät välit, ja isä oli vankilassa. Tässä tilanteessa päätimme opiskelukaverini kanssa jättää oman kotijoulun väliin ja järjestää erilaisen joulun opiskelukaupungissa. Kiitollinen jouluvieramme meni ulos ja sisään monta kertaa haistaakseen joulun tuoksua ja uunissa paistuvaa kinkkua. Se oli hänen mielestään paras joulu ikinä. Tä-

mä kokemus sai nuoren sosiaalityön opiskelijan miettimään lasten arkea ja arjen kohtaamia laitoksessa sekä järjestelmän mahdollisesti aiheuttamaa kaltoinkohtelua uusiutuvina traumoina.

Toinen omakohtainen kiinnostus tutkimukseni aihepiiriin tulee työstäni sosiaalialan opettajana. Olen nyt toiminut kaksi vuosikymmentä opettajana ja kouluttanut useita kymmeniä työntekijöitä lastenkoteihin. Opetuksen yhteydessä olen kuullut monia inspiroivia tarinoita sijaishuollon todellisuudesta. Harjoittelujen ohjaukskäynnit ovat myös antaneet mahdollisuuden reflektoida ja arvioida lastenkotien arkea ja toimintakäytäntöjä sekä keskustella henkilöstön osaamistarpeista yhdessä opiskelijoiden ja lastenkotityöntekijöiden kanssa. Nämä kohtaamiset vuosien varrella ovat osoittaneet, että lastensuojelun laitostyön ammatillisen osaamisen odotukset ja vaatimukset vaikuttavat olevan epätasomaisia ja työntekijäkohtaisia. Asiaa ei ole kuitenkaan tarkemmin tutkittu. Lastensuojelun sijaishuollon työkäytännöt ja menetelmät tai laitostyön kehittäminen eivät ole Suomessa nousseet sosiaalityön tutkimuksen kohteeksi, eikä tutkimus ole ollut kiinnostunut myöskään lastensuojeluyksiköiden henkilöstön osaamistarpeista ja kompetensseista. Opettajana olen ollut sen ongelman edessä, ettei saatavilla ole ollut lastensuojelun laitostyön sisällön, toimintatapojen ja menetelmien opetukseen tutkimusperusteisia oppikirjoja. Sijaishuoltohenkilöstön koulutuksella ei ole ollut yhteistä viitekehystä, eikä sosiaali- ja terveysalan opiskelijoilla ole ollut mahdollisuutta suuntautua opiskeluissaan ja uravalinnoissaan lastensuojelun laitoskasvatukseen.

Laitosmuotoinen sijaishuolto on todennäköinen ratkaisu silloin, kun sijoitettavana on nuori, jolla on päihteiden ongelmakäyttöä, itsetuhoisuutta tai haastavaa käyttäytymistä. Myös osa lasten vanhemmista toivoo laitossijoitusta, sillä heidän näkökulmastaan laitosmaisissa olosuhteissa on paremmat mahdollisuudet puuttua esimerkiksi nuoren karkailuun tai päihdehakuiseen käyttäytymiseen. Useat lastensuojelun piirissä olevat lapset ja nuoret ovat kokeneet kaltoinkohtelua, laiminlyöntiä, altistuneet perheväkivallalle ja vanhempien alkoholin ja päihteiden käytöstä aiheutuville haitoille. Lapset ovat voineet kasvaa väkivaltaisessa ympäristössä, jossa myös yhteisön lasten kasvua ja kehitystä tukeneet resurssit ovat olleet vähäisiä. Toisaalta myös lastensuojelutoimenpiteet voivat aiheuttaa lapsille ja nuorille pelkoa, jännitystä ja olla emotionaalisesti raastavia. Lastenkodin työntekijät joutuvatkin työssään kohtaamaan ja hoitamaan nuorten vakavia psyykkisiä häiriöitä, joten myös lisääntynyt lääkehoito on laitosten arkea.

Näiden erityisten, ainutlaatuisten lasten ja nuorten hyvinvoinnin turvaaminen ja kasvattaminen yhteiskunnan jäsenyyteen on hyvin vaativaa työtä. Kuitenkin lastensuojelun laitostyön pätevyysvaatimukset on tällä hetkellä määritelty väljästi, jolloin työntekijöiden tieto- ja osaamispuhjan arviointi jää kulloinkin yksittäisten työhön rekrytoijien vastuulle. Riitta Laakson (2009) etnografisessa tutkimuksessa lastenkodin työntekijät kuvasivat työtään näkymättömäksi työksi, jonka tavallisuus ja samaan aikaan siihen liittyvä erityisyys on vaikea sanoittaa. Työntekijöiden oli myös vaikea kuvata työtään ”ammattillisena asiakassuhteena”. Myös kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa esiintyy toisistaan eriäviä mielipiteitä siitä, miten ammatillisuuden ja ammattimaisen työotteen vahvistaminen vaikuttaa työntekijöiden tehtäviin ja vastuisiin sekä heidän identiteettiinsä hoito- ja kasvatustyön toteuttajina. Tehdessään selkoa omasta ”kotitapaisen” – Riitta Laakson käsite – mukaisesta toiminnasta lastenkodin työntekijät samalla ylläpitävät ja tuottavat omaa ammatti-identiteettiään sijaisvanhempana.

Omassa tutkimuksessani keskitytään lastenkotityössä esiintyvien rinnakkaisten työorientaatioiden – kotikasvatuksen ja laitospalveluksen – välisiin suhteisiin. Tutkimuksessa kotikasvatukselliseen työorientaatioon sisältyvät kotitapainen vanhemmuus, hoiva ja huolenpito, johon kuuluvat spontaanit reaktiot ja toimintatavat lasten kotona. Kodinomaisen elämän luominen ei kuitenkaan riitä sijaishuollon toimintana. Institutionaalisisessa laitospalvelusorientaatiossa painotetaan vahvemmin ammatillisen osaamisen ja asiantuntijuuden merkitystä, jota toteutetaan instituutiossa, julkisessa kodissa. Käytännön arjen toiminnoissa orientaatiot kietoutuvat toisiinsa ja erityisesti lapsen näkökulmasta tavallisuuden sekä turvallisen ilmapiirin korostaminen on tärkeää.

Kuten edellä kuultiin, laitoksiin sijoitettavat lapset ja nuoret ovat usein monin tavoin traumatisoituneita ja tarvitsevat psykiatrisia ja muita erityispalveluja. Suomessa lastensuojelun ja psykiatrian yhteistyötä hankaloittaa uusi entistä haastavampi rajapinta, kun pitkät nuorisopsykiatrian osastohoidot ovat ensinnäkin siirtyneet sosiaalihuollon lastensuojelulaitoksiin ja toiseksi sijaishuoltopalvelujen rakenteellisen muutoksen myötä lastensuojelun laitoshuolto on siirtynyt kuntien omistamista laitoksista ostopalveluina yksityisiin laitoksiin. Lastensuojelun laitospaikoista 84 prosenttia on nykyisin yksityisten tuottamia. Lapsen sijoittaminen kodin ulkopuolelle on kustannuksiltaan hyvin kallis vaihtoehto. Lastensuojelun palveluostot yksityisiltä toimijoilta olivat vuonna 2018 peräti yli 470 miljoonaa kuudessa suurimmassa kaupungissa ja koko Suomessa 750 miljoonaa.

naa euroa. Onkin tärkeää ja perusteltua esittää kysymys, millaista sijaishuollon laatua tällä rahalla saa ja millaisia palvelulupauksia, huolenpitoa ja kasvatusta lapsille ja nuorille sekä tukea heidän perheilleen voidaan taa-ta. Kuinka varmistetaan laitoksessa asuvalle lapselle ja nuorelle riittävät mielenterveys- ja terapiapalvelut ja kuinka pystytään vähentämään lasten siirtämistä laitoksesta toiseen ja turvaamaan heille pysyvät ja turvalliset ihmissuhteet? Keskusteluissa on tullut esille tiiviimmän yhteistyön mahdollistava niin sanottu hybridilaitos, joka toimisi lastensuojelun sijaishuollon ja psykiatrian yhteisenä interventiona niille lapsille ja nuorille, jotka tarvitsevat psykiatrisen hoidon lisäksi myös sijaishuoltoa. Tämän tyyppisissä laitoksissa haasteena olisi yhteisen työn rajapinta-alue, jossa korostuvat omat erityiset professiot ja ammatillinen osaaminen sekä siihen liittyvä autonomia työssä ja työhön liittyvässä päätöksenteossa.

Kaikkialla Euroopassa sijaishuollon laatuongelmat kytkeytyvät henkilökunnan riittämättömään koulutustaustaan ja työntekijöiden liian suureen vaihtuvuuteen. Käsitykseni mukaan lastenkotien työntekijöiden vaihtuvuus on suurta juuri sen vuoksi, etteivät uudet alalle tulevat työntekijät hahmota oman työnsä kokonaisuutta ja toisaalta työn rajaaminen suhteessa yhteistyötahoihin on epäselvää. Tämä vaikeuttaa lapsiin ja heidän hyvinvointiinsa sitoutumista, mutta heijastuu myös työntekijöiden haluun ja kykyyn kehittää työtään ja sijaishuoltoa yhteiskunnallisena interventiona ja palveluna. Kuten alussa totesin, sijaishuollon laitosten työntekijöillä on merkittävä asema lasten oikeuksien ja sijaishuollon laadun turvaajina. Työ on vaativaa ja sijaishuollon toteuttamisessa tarvitaan monien alojen asiantuntemusta ja näiden välistä yhteistyötä. Lastenkodin arjessa ohjaajat joutuvat tasapainoilemaan erilaisten asiantuntijuuksien ja palveluiden rajapinnoilla. Sosiaalipedagogisessa laitokasvatuksessa pidetään tärkeänä sekä pedagogista suhdetta, yhteisön kasvatuksellisuutta että lasten ja nuorten kasvamista yhteiskunnan jäseniksi ja tämän kasvun tukemista. Laitoksen työntekijät mielletään ensisijaisesti (ammatti)kasvattajiksi ja heidän suhteensa jokaiseen lapseen ja nuoreen nähdään pedagogiseksi suhteeksi esimerkiksi kiintymyssuhteen korostamisen sijaan. Sijaishuollon ammattinimikkeenä on laitostyöntekijä ja/tai omahoitaja/ohjaaja. Ihmettelen, mihin ja milloin sijaishuollon laatusuosituksista ja työn kuvauksista on hävinnyt muissa maissa yleisesti käytetty social educator, sosiaalikasvattaja, -ammattinimike, joka kertoisi täsmällisemmin lastenkodeissa tehtävän työn sisällöistä ja tavoitteista ja joka sisältää erityisosaimisen odotuksia.

Väitöstutkimukseni innoittajina ja reflektiokumppaneina sekä tutkimustarpeen todentamisen tukena ovat vuosien varrella toimineet kansainvälinen monitieteinen tutkijaryhmä, hallitustyöskentely FESETissä eli Euroopan sosiaalialan korkeakouluorganisaatioiden järjestössä sekä kansallisen LAPE-hankkeen Lastensuojelun laitoshuollon työryhmän työskentely.

Tutkimus perustuu neljään artikkeliin, jotka on raportoitu vertaisarvioituissa kansainvälisissä julkaisuissa. Ensimmäisen artikkelin tutkimustehtävänä oli tutkia uuden menetelmän implementointia ja käyttöönottoa sekä paikantaa lastenkotityöntekijöiden menetelmäosaamista. Toinen artikkeli tarkastelee moniammatillisen yhteistyön haasteita kysymällä, miten lastensuojelun työntekijät sanoittavat osaamistaan toiselle ammattiryhmälle eli mielenterveystyön ammattilaisille. Väitöskirjani kolmas artikkeli vertaa lastensuojelun ja psykiatrian integratiivisten palveluiden edellytyksiä ja moniammatillisia yhteistyökäytäntöjä kuudessa Euroopan maassa. Tutkimuksen neljäs artikkeli kokoaa yhteen empiiriset osatutkimukset ja käsitteellistä niiden tulokset sosiaalipedagogiikan teoriaan pohjautuvana Laitoskasvatuksen osaamisviuhkana. Osaamisviuhka sisältää seitsemän sosiaalipedagogista osaamisaluetta. Se huomioi laitostekstin erityisenä työympäristönä sekä jäsentää laitostyön kotitapaisen ja institutionaalisen kasvatusorientaation, jonka ydin on pedagogisen suhteen luominen. Pedagogisen suhteen luomisen ydinkompetenssin lisäksi muita kompetenssialueita osaamisviuhkassa ovat yhteisön kasvatuspotentiaalain hyödyntäminen, työmenetelmien ja -välineiden tarkoituksenmukainen käyttö, osallisuuden vahvistaminen lapsen arjessa, yhteiskuntaan kiinnittyminen ja kansalaisuuteen kasvun tukeminen sekä moniammatillinen yhteistyö ja integratiivinen palveluosaaminen.

Tutkimuksen empiiriset tulokset ja käsitteelliset mallit muodostavat yhdessä kattavan esityksen sijaishuollon yksiköiden työntekijöiden ammatillisten kompetenssien arviointiin, ja ne on tarkoitettu hyödynnettäväksi sijaishuollon moniammatillisen henkilöstön perus- ja täydennyskoulutuksessa. Yhteinen orientaatio voisi vahvistaa monella koulutustasulla toimivan henkilöstön ammatti-identiteettiä ja parhaimmillaan edistää monitoimijaista integratiivista yhteistyötä muiden hyvinvointisektoreiden työntekijöiden kanssa. Tutkimukseni on kannanotto laitoskasvatuksen kehittämisen puolesta henkilöstön sosiaalipedagogista tietotaitoa ja ammatillisuutta vahvistamalla.